

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Григорьева Г.Г. Изобразительная деятельность дошкольников. - М.: ИЦ "Академия", 1997. - 132 с.
2. Ликова І.О. Програма художнього виховання, навчання і розвитку дітей 2-6 років "Кольорові долоньки". - Х.: Видавництво "Ранок", 2007. - 128 с.
3. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. - 3-тє видання, доповнене. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2009. - 160 с.
4. Тарасун В.В. "Логодидактика" Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. - К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. - 348 с.
5. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Дети с фонетико-фонематическим недоразвитием. Воспитание и обучение. - М., 1999. - 237 с.
6. Хрестоматія з логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. - К.: КНТ, 2006. - 360 с.

УДК 376-056.264.018.1

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО - БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У СІМ'ЯХ ДІТЕЙ ІЗ ЗАЙКАННЯМ

Мартиненко І.В.

кандидат психологічних наук, доцент

Яковенко О.П.

Інститут корекційної педагогіки та психології

Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова

Автори статті розглядають особливості дитячо-батьківських відносин як важливий фактор гармонійного розвитку дитини, звертаючи особливу увагу на категорію дітей із зайканням старшого дошкільного віку. У статті описуються етапи діагностики дитячо-батьківських відносин, а також пропонується коротка характеристика стилів батьківського відношення у сім'ях, що виховують дітей із зайканням.

Авторы статьи рассматривают особенности детско-родительских отношений, как важный фактор гармонического развития детей, акцентируя внимание на категории детей с заиканием старшего дошкольного возраста. В статье описываются этапы диагностики детско-родительских отношений, а также предлагается краткая характеристика стилей родительского отношения в семьях детей с заиканием.

Authors of article consider features of attitudes of children and their parents as the important factor of harmonious progress of children with focus on children with stutter of the preschool age.

The attitude between the children and their parents are described, as well as the characteristic of styles of the parental attitude in families of children with stutter.

Ключові слова: дитячо-батьківські відносини, зайкання, сім'я.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, заикание, семья.

Key words: stuttering, family, the attitude between the children and their parents.

Важливим етапом розвитку особистості є дитинство. Основні властивості особистості починають своє формування у дитинстві, інші – розвиваються у процесі становлення індивіда. Водночас, провідну роль у становленні і розвитку особистості дитини відіграють її батьки, сім'я.

Особливості дитячо-батьківських відносин та їх вплив на розвиток дитини висвітлено у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених (М.Буянов, І.Добряков, Е.Ейдемилер, О.Захаров, М.Земська, Т.Маркова, І.Нікольська, А.Петровський, В.Ткачова [1,2,3,4,10]). Автори відзначають, що позитивний емоційний настрій в сім'ї є підґрунтям для гармонійного становлення дитячої особистості (Е.Ейдемилер, І.Добряков, І.Нікольська) інші зазначають, що недостатність емоційних відносин у сім'ї негативно позначається на розвитку дитини в цілому (О.Захаров, В.Ткачова) [1,2,3,4,10].

Водночас, аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури засвідчив недостатню увагу до проблеми дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей із тяжкими порушеннями мовлення. На

сучасному етапі розвитку логопсихології, на нашу думку, приділяється недостатня увага особливостям взаємодії батьків та дітей із різноманітними мовленнєвими порушеннями. [2,3,4,10]

Особливу увагу варто приділити сім'ї дитини із заїканням. У всьому світі визнано, що заїкання - важка проблема як в теоретичному, так і у практичному аспекті. Проблема заїкання є міждисциплінарною, її досліджували представники різних наукових галузей (Е.Андрес, А.Адлер, В.П.Баранова, В.І.Гарбузов, Г.Гутцман, О.І.Захаров, М.Зеєман, В.О.Ковшиков, І.О.Куссмауль, Б.Д.Карвасарський, Г.Ландольд, Р.Лухзингер, С.С.Ляпідевський, В.Н.Мясищев, Г.Д.Неткачев, В.О.Петровський, М.Совак, І.О.Сікорський, М.Е.Хватцев, І.К.Хмелєвський) [2,3,4]. Вона залишається недостатньо вивченою через широкий спектр причин її виникнення, різноманітність клінічних проявів, варіантів розвитку, патологічних реакцій дитини із заїканням на свій дефект.

Проблеми комунікації є одними з провідних у симптоматиці заїкання. Певною мірою вони зумовлені своєрідними рисами особистості осіб із заїканням. Особистісна сфера дітей із заїканням характеризується наявністю емоційної напруги, аутизації, страхів, тривоги, емоційної лабільності, невпевненості в собі, фіксованості на дефекті, логофобії, заниженої самооцінки. Усе зазначене утруднює комунікацію і взаємовідносини з оточуючими.

Водночас у роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників М.Й.Боришевського, Г.Я.Варги, В.І.Гарбузова, Т.В.Говорун, Е.Г.Ейдемлера, О.І.Захарова, А.Є.Лічко, В.В.Століна, Т.С.Яценко та інших переконливо засвідчено залежність формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до дитини, способів родинного спілкування [1,2,3,4].

Досліджуючи взаємовідносини у сім'ях дітей із різними порушеннями у розвитку, В.Мягер зазначає, що 80% психотравмуючих ситуацій, які ведуть до розвитку невротичних порушень у дитини, пов'язані з хронічними і нерозв'язаними конфліктними відносинами між членами родини. О.І. Захаров звертає увагу на низку рис особистості батьків, найчастіше - їх сензитивність та гіперсоціалізацію. Т.Титаренко виділяє різні варіанти реагування батьків на постановку клінічного діагнозу у дитини. В. Ткачова відзначає наявність різних рівнів деформацій у сім'ях, що виховують дитину з відхиленнями у розвитку.

Отже, аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури засвідчив актуальність проблеми дитячо-батьківських відносин для сучасної педагогіки. Водночас, досліджень, присвячених проблемі дитячо-батьківських відносин в сім'ях, що виховують дитину із заїканням, на сьогодні вкрай недостатньо.

У відповідності з вищезазначеним ми припустили, що дитячо-батьківські відносини в сім'ях, що виховують дитину із заїканням, формуються специфічно, із особливостями.

Для перевірки висунутого припущення було проведено експериментальне дослідження.

Мета дослідження - з'ясувати особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ях дітей із заїканням.

У відповідності із метою і гіпотезою, було поставлено наступні завдання:

1. вивчити особливості батьківського відношення до дітей із заїканням, уточнити систему батьківських почуттів до дитини;
2. з'ясувати особливості поведінки в процесі спілкування з дитиною із заїканням, особливості сприйняття, характеру та особистості дитини, її вчинків;
3. визначити особливості взаємовідносин у сім'ї з точки зору дитини;

Дослідженням було охоплено 20 дітей старшого дошкільного віку: 10 - із заїканням (ДНЗ №395 м. Києва) та 10 - з нормальним мовленнєвим розвитком вихованці (ДНЗ № 32 «Оленка» м. Біла Церква).

У відповідності з метою та завданнями констатувального дослідження було проведено 2 серії експерименту.

Метою *першої серії* було виявлення особливостей відносин у сім'ї з позиції дитини із заїканням старшого дошкільного віку.

Її основні завдання полягали у наступному:

- з'ясувати стан емоційних відносин у сім'ї дитини із заїканням;
- виявити позицію дитини в сім'ї, її почуття до членів своєї родини;
- визначити сферу значущого кола спілкування для дитини.

Друга серія констатувального дослідження була спрямована на виявлення батьківського відношення до дитини із заїканням та їхнього погляду на взаємовідносини у сім'ї.

Завдання цієї серії дослідження полягали у наступному:

- визначити особливості батьківського відношення до дитини із заїканням;
- з'ясувати наявність поведінкових стереотипів, які застосовуються в процесі спілкування з дитиною;
- дослідити особливості сприйняття та розуміння батьками характеру та особистості дитини.

У констатувальному дослідженні було використано наступні експериментальні методики:

Перша серія – методики «Малюнок сім'ї», «Два будинки», тест «Діагностика емоційних відносин в сім'ї».
Друга серія - тест - опитувальник батьківського відношення (А.Я. Варга, В.В. Столін). [9]

У результаті аналізу експериментальних даних отриманих за допомогою методики «Малюнок сім'ї» ми отримали інформацію про індивідуальні характеристики дітей із заїканням та особливості взаємовідносин із членами сім'ї.

Дані дослідження показали, що за сприйняттям дитини, у 50% родин дітей із заїканням є виражені ознаки емоційного неблагополуччя, незадоволеності сімейною ситуацією, відсутності почуття спільності з сім'єю, існування потреби у спілкуванні та близького емоційного контакту.

За результатами обстеження дітей за методикою «Два будинки» було з'ясовано, що діти із заїканням поселили в будиночки меншу кількість осіб, ніж у однолітки із НМР. Це свідчить про менше коло спілкування у дітей із заїканням, ніж у однолітків із НМР. Таким дітям важко встановлювати та підтримувати нові контакти, внаслідок індивідуально – психологічних характеристик особистості, та особливостей процесу спілкування.

Варто звернути увагу на те, що діти із заїканням, на відміну від дітей з НМР, поселяли в чорний будиночок більшу кількість чоловік. На нашу думку, це свідчить про досвід негативних контактів дітей із заїканням, труднощі у спілкуванні, що можуть бути викликані пасивністю, підвищеною тривожністю, страхом спілкування, заниженою самооцінкою та призводити до дисгармонічного варіанту розвитку дитячо-батьківських відносин.

За результатами виконання дітьми методики «Два будиночки», було виявлено тісний емоційний контакт дітей із заїканням з батьками (у 100% випадках діти поселили у червоний будиночок маму, та у 90% - розмістили тата також). Ці результати свідчать про велику емоційну значущість фігур мами і тата, їх важливість для емоційного благополуччя дитини.

Водночас, у дітей із заїканням відмічається менше коло значущого спілкування, існують труднощі встановлення взаємодії з дорослими та однолітками, і підтверджено такі висновки попереднього етапу, як: складність вираження своїх думок та емоцій у процесі спілкування з батьками, труднощі встановлення та підтримання нових контактів, наявність негативного фону під час спілкування.

За допомогою методики «Діагностика емоційних відносин в сім'ї» ми вивчали почуття дитини до членів своєї родини і як вона сприймає їх відношення до себе.

Було з'ясовано, що всі діти із заїканням отримували негативні емоції у процесі взаємодії із членами своєї родини, на відміну від дітей з НМР. 80% дітей із заїканням отримують негативні емоції під час спілкування з батьком, 40% - під час спілкування з матір'ю, 10% - під час спілкування з сестрою.

Ми з'ясували, що між матір'ю та дитиною із заїканням встановлюється тісний емоційний, симбіотичний зв'язок. Однак, 100% дітей із заїканням виявили наявність негативних емоцій по відношенню до членів своєї родини, що свідчить про незадоволеність дитини наявною ситуацією.

За результатами першої серії дослідження, метою якої було дослідити сім'ю з точки зору дитини, ми виявили, що:

- 80% дітей із заїканням притаманні такі індивідуально - психологічні особливості: низька енергійність та наполегливість, тривожність, невпевненість, боязливість, нерішучість, пасивність. Аналіз малюнків дітей із заїканням засвідчив наявність емоційної напруги, емоційної лабільності, ознак астенії, аутизації, страхів, тривоги, високої імпульсивності.

- у 90 % дітей із заїканням спостерігається порушення сфери спілкування, ознаки астеничного стану, пасивність, некомунікбельність, замкненість, негативізм, незадоволеність своїм становищем. Незадоволеність потреби в спілкуванні та невміння спілкуватися, встановлювати нові контакти з оточуючими.

- за сприйняттям дитини, у 50% родин дітей із заїканням є виражені ознаки емоційного неблагополуччя, незадоволеності сімейною ситуацією, відсутності почуття спільності з сім'єю, існування потреби у спілкуванні та близького емоційного контакту.

- в результаті дослідження ми з'ясували, що між матір'ю та дитиною із заїканням встановлюється тісний емоційний, симбіотичний зв'язок. Однак, 100% дітей із заїканням виявили наявність негативних емоцій по відношенню до членів своєї родини, що свідчить про незадоволеність дитини наявною ситуацією. Причому, 80% дітей із заїканням отримують негативні емоції під час спілкування з батьком, 40% - під час спілкування з матір'ю, 10% - під час спілкування з іншими членами родини.

Друга серія констатувального дослідження була спрямована на виявлення батьківського відношення до дитини із заїканням та їхнього погляду на взаємовідносини у сім'ї. З цієї метою було використано тест-опитувальник А.Я. Варга, В.В. Століна [9].

У результаті дослідження було виявлено, що у 6(60%) дітей із заїканням та 4(40%) дітей із нормальним мовленнєвим розвитком спостерігалися високі бали за шкалою симбіотичних зв'язків між батьками та дітьми. При

цьому спостерігається порушення міжособової дистанції, батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя. Дорослий постійно відчуває тривогу за дитину, вона йому здається маленькою і беззахисною. Тривога дорослого підвищується, коли дитина починає ставати самостійною, оскільки по своїй волі дорослий не надає дитині самостійності ніколи.

Ще у 2(20%) дітей із заїканням та 5(50%) дітей із нормальним мовленнєвим розвитком було виявлено високі бали за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація», що характеризується сильно вираженим авторитаризмом.

І лише у 2(20%) дітей із заїканням та 1(10%) дітей із НМР було виявлено соціально бажаний образ батьківського відношення «Кооперація». При цьому типі взаємодії, дорослий зацікавлений в справах і планах дитини, прагне у всьому допомогти, співчуває їй. Переважання батьківського відношення по типу «Неприйняття» чи «Маленький невдаха» взагалі не спостерігалось.

Отже, ми встановили, що у 60% випадків у сім'ях дітей із заїканням провідним типом взаємовідносин є «Симбіоз», що свідчить про порушення міжособової дистанції між батьками та дітьми. Впливовість стилю «Авторитарна гіперсоціалізація» свідчить про надмірний контроль за дитиною у 20% випадків. Лише у 2 (20%) випадків спостерігався соціально бажаний образ батьківського відношення «Кооперація», що проявляється в прийнятті та розумінні потреб своєї дитини.

За результатами дослідження ми встановили:

1. 50% дітей із заїканням не задоволені наявною ситуацією в сім'ї, відчувають відсутність почуття спільності з сім'єю, існування потреби у спілкуванні та близького емоційного контакту з батьками.

2. Було виявлено, що у дітей із заїканням спостерігається менше коло спілкування, ніж у однолітків із НМР. Таким дітям важко встановлювати та підтримувати нові контакти, внаслідок індивідуально – психологічних характеристик особистості, та особливостей процесу спілкування. Підтвердили дані про наявність досвіду негативних контактів дітей із заїканням, труднощі у спілкуванні, що можуть бути викликані пасивністю, підвищеною тривожністю, страхом спілкування, заниженою самооцінкою та призводити до дисгармонічного варіанту розвитку дитячо-батьківських відносин.

3. У 80% сімей, в яких виховують дитину із заїканням, використовують соціально небажаний образ сімейних відносин, що проявляється в порушенні міжособової дистанції між батьками та дітьми або в надмірному контролі за дитиною.

Аналіз експериментальних даних засвідчив особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ях дітей із заїканням, що на нашу думку, може стати спонукальним фактором до появи невротичних реакцій у дітей, загострення заїкання. Такі особливості сімейних взаємовідносин свідчать про необхідність розробки спеціальної програми їх корекції та важливості психологічного супроводу не тільки дітей, а й батьків, що виховують дитину із заїканням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Эйдемиллер Э. Г., Добряков И. В., Никольская И. М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб.: Речь, 2006.
2. Захаров А.И. Детские неврозы,- Санкт – Петербург, 1995.
3. Захаров А.И. Психотерапия неврозов у детей и подростков, Ленинград, 1982г.
4. Захаров А. И. К изучению роли аномалий семейного воспитания в патогенезе неврозов детского возраста. – В кн.: Неврозы и пограничные состояния. – Л., 1972.
5. Калягин В.А. Если ребёнок заикается, С. – П. 1998 г.
6. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихология: навчальний посібник; за ред. М.К. Шеремет. – К, : Знання, 2010.
7. Логопедия / под ред. Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989.
8. Мартиненко І.В., Панькович Л.В. Особливості тривожності у дітей із заїканням / uasp.org.ua-index.
9. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. – М.: Владос, 1996.
10. Ткачёва В.В. Семья ребёнка с отклонениями в развитии. Диагностика и консультирование ., М – 2008 г.